

Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Arel-Ezgi-Uzdilek Ses Sistemi ve Uygulamada Kullanılmayan Bazı Perdeler

In Practice Disused Keys of Arel-Ezgi-Uzdilek's Tonal System in Traditional Turkish Art Music

M. Cihat CAN

G.Ü., Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Böl., Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Teorik olarak Arel-Ezgi-Uzdilek ses sisteminde yirmi dört perde mevcuttur. Dik bûselik, dik geveşt ve dik acem olmak üzere bunlardan dördü Geleneksel Türk Sanat Müziğinde uygulamada kullanılmayan perdelerdir. Bu dört perde on yedi sesli Safiyuddin dizisinde de mevcut değildir.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel Türk Sanat Müziği, Ses Sistemi, Arel, Ezgi, Uzdilek, Safiyuddin*

ABSTRACT

Theoretically, there are 24 keys in Arel-Ezgi-Uzdilek's tonal system. Four of them, dik bûselik, dik geveşt, dik acem, are practically disused keys in traditional Turkish art music. These four keys are not available in Safiyuddin's 17 tone-scale too.

Key Words: *Turkish Traditional Art Music, Tonal System, Arel, Ezgi, Uzdilek, Safiyuddin*

Günümüzde Geleneksel Türk Sanat Müziğinde hâlen kullanılmakta olan ses sistemi H. Sadettin Arel (1880-1955), Suphi Ezgi (1869-1962) ve S. Murat Uzdilek, (1891-1967) tarafından önerilip savunulduğu için Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi olarak adlandırılan yirmi dört perdeli sistemdir. Bu sistemin Geleneksel Türk Sanat Müziği bünyesine ne kadar uygun olduğu konusunda zaman zaman büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bununla

birlikte alternatif olarak ortaya atılan diğer sistemler kişisel bir öneri olmanın ötesinde fazla bir yaygınlık kazanmamış, Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik çalışmalarda geniş çapta kullanılan tek sistem olarak kalmıştır.

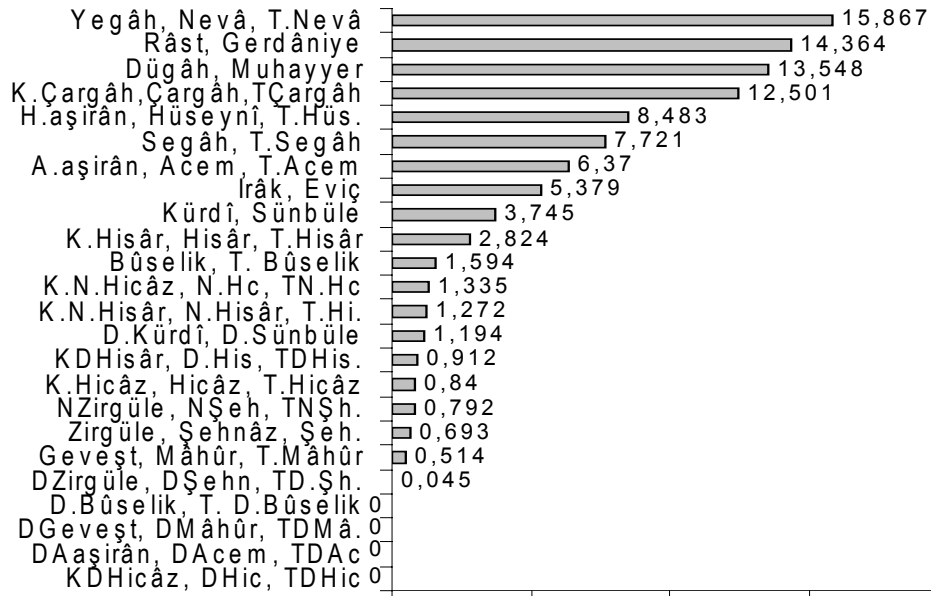
Yirmi dört eşit olmayan aralıklı Arel-Ezgi-Uzdilek dizisinde teorik olarak yer aldığı hâlde, Geleneksel Türk Sanat Müziğinde pratikte kullanılmayan bazı perdeler mevcuttur. Arel-Ezgi-Uzdilek sistemindeki dik bûselik, dik geveşt gibi perdelerin günümüz repertuarında neredeyse hiç kullanılmadığı icrâcılar tarafından bilinmektedir. Değişik makamlardan bin eserin notaları üzerinde perdelerin kullanım sıklıkları hakkında yapılan istatistiksel bir incelemeden elde edilen aşağıdaki sonuçlar, uygulamada kullanılmayan bu perdelerin varlığını sayısal olarak da ortaya koymaktadır (Tablo 1), (Sağır, 1998).

Tablo 1. Arel-Ezgi-Uzdilek Sistemindeki Perdelerin Geleneksel Türk Sanat Müziği Repertuarında Kullanım Sıklığı ve Süre Açısından Değerleri

	ORTA SEKİZLİ			TİZ SEKİZLİ			EN TİZ SEKİZLİ			TOPLAM	
	Perdeler	Ks(%)	Sr(%)	Perdeler	Ks(%)	Sr(%)	Perdeler	Ks(%)	Sr(%)	Ks(%)	Sr(%)
1	Kaba Çargâh	0,006	0,004	Çargâh	11,300	10,821	Tiz Çargah	1,195	1,267	12,501	12,092
2	K. Nim Hicâz	0,000	0,000	Nim Hicaz	1,324	1,038	T. N. Hicâz	0,011	0,015	1,335	1,053
3	Kaba Hicâz	0,000	0,000	Hicâz	0,839	0,789	T. Hicâz	0,001	0,0005	0,840	0,789
4	K. Dik Hicâz	0,000	0,000	D. Hicâz	0,000	0,000	T. D. Hicâz	0,000	0,000	0,000	0,000
5	Yegâh	0,131	0,142	Nevâ	15,465	15,592	T. Nevâ	0,271	0,338	15,867	16,072
6	K. Nim Hisâr	0,011	0,007	N. Hisâr	1,250	1,137	T. N. Hisâr	0,011	0,007	1,272	1,151
7	K. Hisâr	0,018	0,023	Hisâr	2,806	1,888	T. Hisâr	0,000	0,000	2,824	1,911
8	K. Dik Hisâr	0,000	0,000	D. Hisâr	0,912	0,934	T. D. Hisâr	0,000	0,000	0,912	0,934
9	Hüseynişirân	0,138	0,129	Hüseynî	8,334	8,272	T. Hüseynî	0,011	0,008	8,483	8,409
10	Acemaşirân	0,327	0,449	Acem	6,040	5,406	T. Acem	0,003	0,002	6,370	5,857
11	D.Acemaşirân	0,000	0,000	D. Acem	0,000	0,000	TD.Acem	0,000	0,000	0,000	0,000
12	Irâk	0,531	0,405	Eviç	4,848	4,295	T.Eviç	0,000	0,000	5,379	4,700
13	Geveşt	0,021	0,015	Mâhûr	0,493	0,404	T.Mâhûr	0,000	0,000	0,514	0,419
14	Dik Geveşt	0,000	0,000	D. Mâhûr	0,000	0,000	TD. Mâhûr	0,000	0,000	0,000	0,000
15	Râst	4,551	5,283	Gerdâniye	9,813	10,720	T.Gerdâniye	0,000	0,000	14,364	16,003
16	Nim Zirgüle	0,441	0,330	N. Şehnâz	0,351	0,296	T.N. Şehnâz	0,000	0,000	0,792	0,626
17	Zirgüle	0,348	0,255	Şehnâz	0,345	0,358	T. Şehnâz	0,000	0,000	0,693	0,613
18	Dik Zirgüle	0,000	0,000	D. Şehnâz	0,045	0,042	TD. Şehnâz	0,000	0,000	0,045	0,042
19	Dügâh	7,239	8,637	Muhayyer	6,309	7,409	T. Muhayyer	0,000	0,000	13,548	16,046
20	Kürdî	2,204	2,037	Sünbüle	1,541	1,481	T. Sünbüle	0,000	0,000	3,745	3,518
21	Dik Kürdî	1,143	0,961	D.Sünbüle	0,051	0,057	TD.Sünbüle	0,000	0,000	1,194	1,018
22	Segâh	6,654	6,390	T. Segâh	1,067	1,023	T.T. Segâh	0,000	0,000	7,721	7,413
23	Bûselik	1,086	0,983	T. Bûselik	0,508	0,344	T.T. Bûselik	0,000	0,000	1,594	1,327
24	Dik Bûselik	0,000	0,000	TD.Bûselik	0,000	0,000	TTD.Bûselik	0,000	0,000	0,000	0,000

Tabloda son iki sütunda Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminde yer alan yirmi dört perdeden her birinin orta, tiz ve en tiz sekizli olmak üzere uygulamada karşılaşılan üç oktavdaki toplam kullanım sıklığı (Ks) ve süre (Sr) değerleri yer almaktadır. Geleneksel Türk Sanat Müziğinde bir perdenin çeşitli oktavları melodik yapı bakımından aynı fonksiyonları taşımadığı hâlde, bu toplam değerlerin verilmesinin gerekçesi, uygulamada üç oktavda karşılaşılan her perdenin yalnızca ses sistemini oluşturan yirmi

dört perdeden biri tarafından temsil ediliyor olmasıdır. Son iki sütunda verilen toplam kullanım sıklığı ve süre değerlerine bakıldığında, sistemdeki yirmidört perdeden bazılarının uygulamada hiç kullanılmadığı bazılarının ise yok denecek kadar az kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki grafikte her bir perdenin oktavlarıyla birlikte kullanım sıklığı (Ks) en fazla kullanılanı en aza doğru sıralanarak verilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Arel-Ezgi-Uzdilek Sistemindeki Perdelerin Geleneksel Türk Sanat Müziği Repertuarında Kullanım Sıklığı

Grafikten de anlaşıldığına göre günümüz repertuarına ait incelenen bin eser içerisinde dik büselik, dik geveşt, dik acem ve dik hicâz olmak üzere dört perde oktavlarıyla birlikte hiç kullanılmamıştır. Benzer sonucu perdelerin toplam süre (Sr) değerleriyle de elde etmek mümkündür.

Arel-Ezgi-Uzdilek sistemindeki bazı perdelerin uygulamada neden hiç kullanılmadığı sorusuna cevap ararken, ses Geleneksel Türk Sanat Müziğinde ses sisteminin tarihsel gelişimini kısaca bir gözden geçirmekte fayda vardır.

Arel-Ezgi-Uzdilek ses sisteminden önce Geleneksel Türk Sanat Müziğinde, Safiyuddin Abdülmümin Urmevî'den (1217-1294) beri Ortadoğu müziklerinde derin tesirler

uyandırarak büyük yaygınlık kazanmış olan on yedi perdeli sitem kullanılmıştır. Her iki sistemde de perdeler tam beşli zincirleriyle elde edilmektedir. Arel-Ezgi-Uzdilek dizisinde, on yedi sesli Safiyuddin dizisinde bulunmayan yedi yeni perde yer almaktadır. On yedi sesli Safiyuddin dizisini meydana getiren tam beşliler zincirinin yedi adım daha ileri götürülmesiyle elde edilen bu yedi perde aşağıda görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Arel-Ezgi-Uzdilek ve Safiyuddin Dizilerinde Perdeler

Arel-Ezgi-Uzdilek ses sistemindeki uygulamada kullanılmayan dik bûselik, dik geveşt ve dik acem perdeleri on yedi sesli Safiyuddin dizisinde de mevcut olmayan perdelerdir. Her iki sistemdeki perdelerin günümüz Geleneksel Türk Sanat Müziğinde uygulamadaki kullanım sıklıkları Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Arel-Ezgi-Uzdilek ve Safiyuddin Dizilerinde Yer Alan Perdelerin Günümüz Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Uygulamadaki Kullanım Sıklıkları

AREL-EZGİ-UZDİLEK			SAFİYUDDİN	
Perde	Beşli	Sıklık(%)	Beşli 1	Beşli 2
<i>D. Bûselik</i>	0	0	*	*
<i>D. Geveşt</i>	1	0	*	*
K. D. Hicâz	2	0	0	*
D. Zirgüle	3	0,045	1	0
K. D. Hisâr	4	0,912	2	1
Segâh	5	7,721	3	2
Irâk	6	5,379	4	3
K. N. Hicâz	7	1,335	5	4
N. Zirgüle	8	0,792	6	5
K. N. Hisâr	9	1,272	7	6
Kürdî	10	3,745	8	7
Acemaşîrân	11	6,370	9	8
K. Çargâh	12	12,501	10	9
Râst	13	14,364	11	10
Yegâh	14	15,867	12	11
Dügâh	15	13,548	13	12
Hüseyniaşîrân	16	8,483	14	13
Bûselik	17	1,594	15	14
Geveşt	18	0,514	16	15
<i>K. Hicâz</i>	19	0,840	*	16
<i>Zirgüle</i>	20	0,693	*	*
<i>K. Hisâr</i>	21	2,824	*	*
<i>D. Kürdî</i>	22	1,194	*	*
<i>D. Acemaşîrân</i>	23	0	*	*

Tabloda Safiyuddin dizisinde bulunmayan perdeler **koyu** ve *italik* olarak yazılmıştır.

Günümüzde Geleneksel Türk Sanat Müziğinde uygulamada kullanılmayan dördüncü perde olan dik hicâz perdesi ise, on yedi sesli Safiyuddin dizisinde tam beşli zincirinin başlangıç perdesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu perde eski Ebced notasyonunda YZ harfleriyle gösterilmiştir. Eski yazılı kaynaklarda verilen tel bölünmelerinde YZ perdesinin iki farklı değere sahip olduğu görülmektedir. Safiyuddin'in Kitâbu'l-Edvâr'da vermiş olduğu taksime göre YZ perdesinin açık telden elde edilen sese oranı 1048576:531441'dir [1176,54 Cent] (Safiyuddin: 4b). Lâdikli Mehmet Çelebi, Fethullah Mümin Şirvânî ve Abdülkâdir Merâgî gibi XV. yüzyıl yazarları da YZ perdesi için aynı değeri vermeye devam etmişlerdir (Lâdikli: 33a-36b, Akdoğan, 1996: 210-211, Merâgî, 1370: 108-115, Merâgî, 1977: 15-19). Ancak Abdülkâdir Merâgî, Câmîü'l-Elhân adlı eserinde açıkladığı peş peşe tarhlar (çıkarmalar) yoluyla yapmış olduğu taksimde ise YZ perdesinin başlangıç sesine olan oranı için 243:128 değerini vermiştir [1109,78 Cent] (Merâgî, 1987: 36-39). YZ perdesinin başlangıç sesine olan oranı için 243:128 değerini veren bir diğer yazar da Alişâh bin Hacı Büke'dir (Büke: 48a, 49a). YZ perdesinin, açık telin verdiği sese oranı olan 243:128 değeri, Şekil 2'deki onaltı tam beşliden oluşan zincirin en son notası olan fa diyez (Z) notasından bir tam beşli tize gidilerek elde edilmiştir. Bu durum sistemin tam beşliler yoluyla elde edilen açık bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. YZ notası beşliler zincirine her iki uçtan da dahil olabilmekte, ancak iki hâlde de sistemdeki nota sayısı on yediyi geçmemektedir. YZ notasının iki çeşidinin tam beşli zincirleri içerisindeki durumu Şekil 3'te görülmektedir.

Arel-Ezgi-Uzdilek ses sisteminde yegâh sesine 243:128 oranı mesafede [1109,78 Cent] bulunan perde hicâz perdesidir. YZ perdesinin oran değeri olarak 243:128 alınmak şartıyla günümüzde Geleneksel Türk Sanat Müziğinde uygulamada kullanılmayan dik bûselik, dik geveşt, dik acem ve dik hicâz perdelerinin dördünün birden eski on yedi perdeli sistemde yer almadığı ortaya çıkmaktadır.

Eski on yedi perdeli sistemde bulunmadığı hâlde günümüzde Geleneksel Türk Sanat Müziğinde uygulamada kullanılan perdeler ise hisâr, dik kürdî ve şehnâz (zirgüle)'dir. Hisâr perdesi daha çok karcıgâr, hüzzâm, hicâzkâr ve sûznâk gibi makamlarda nevâ perdesi üzerinde hicâz karakterli ezgiler oluşturmak üzere kullanılmaktadır. Bazı makamlarda da hisâr perdesi yardımıyla çargâh üzerinde nikrîz geçkisi yapılmıştır. Dik kürdî perdesi en çok hicâz ve nikrîz makamında görülmektedir. On yedi sesli eski sistemi kullanan müzikçiler yazımda dik kürdî perdesinin yerine segâh perdesini kullanmışlardır (Abdülbâki Nâsır Dede: 12a). Şehnâz perdesi ise en fazla hicâzkâr ve sûznâk gibi makamlarda gerdâniye eksenli hicâz ezgilerde kullanılmıştır.

SONUÇ

Geleneksel Türk Sanat Müziğinde günümüzde yaygın olarak kullanılmakta olan yirmi dört perdeli Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminde teorik olarak mevcut olan perdelerin bazıları uygulamada hiç kullanılmamaktadır. Arel-Ezgi-Uzdilek sistemindeki günümüz Türk Sanat Müziğinde uygulamada yer almayan perdeler daha önceden kullanılan on yedi sesli eski sistemde de bulunmayan perdelerdir. Hem yirmi dört sesli Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminde, hem de on yedi sesli eski sistemde perdeler tam beşli zincirlerine dayanmaktadır. Yirmi dört perdeli Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminde, on yedi sesli eski sistemdeki sesleri veren on altı tam beşliden ibâret zincir devam ettirilerek yedi yeni perde daha elde edilmiştir. Bu yedi yeni perdeden *dik bûselik*, *dik geveşt* ve *dik acem* olmak üzere dört tanesi uygulamada kullanılmamakta, diğer üçü olan hisâr, dik kürdî ve şehnâz (zirgüle) perdeleri ise daha çok hicâz, hüzzâm, şehnâz, hicâzkâr, nikrîz gibi makamlarda yer alan artık ikili aralıklarında kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdülbâki Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, No: 1242, İstanbul.
- Akdoğan, B., (1996), *Fethullah Şîrvânî ve Mecelletü'n fi'l-Mûsika*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Ek olarak Mecelle fi'l-Mûsika'nın metni mevcuttur).
- Büke, Alişâh bin Hacı, *Mukaddimetü'l-Usûl*, İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, Nr. 1097.
- Lâdikli Mehmet Çelebî, *Zeynü'l-Elhân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nr. 4380.
- Merâgî, A., (1987) *Câmiü'l-Elhân*, iht. Takî Bîneş, Tahran.
(1977) *Makâsîdü'l-Elhân*, iht. Takî Bîneş, Tahran.
(1370 (h)) *Şerh-i Edvâr*, iht. Takî Bîneş, Tahran.
- Safiyuddin A. U., *Kitâbu'l-Edvâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:3653/1, İstanbul.
- Sağır, T., (1998) *Okul Müziği Çerçevesinde Geleneksel Türk Sanat Müziği Makam Sistemi Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.